

УДК 658.167

Н. В. Рощина,

к. е. н., доцент, Національний технічний університет України "КПІ імені І. Сікорського"
ORCID ID: 0000-0003-2035-8846

Л. С. Борданова,

к. е. н., старший викладач, Національний технічний університет України
"КПІ імені І. Сікорського"
ORCID ID: 0000-0001-8159-3909

А. І. Старовойт,

студентка гр. КА 71 ІПСА,
Національний технічний університет України "КПІ імені І. Сікорського"
ORCID ID: 0000-0003-2505-792X

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.86

ЗРОСТАЮЧА СКЛАДНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

N. Roshchina,

PhD in Economics, National technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

L. Bordanova,

PhD in Economics, Associate Professor, National technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

A. Starovoit,

student of group KA 71 ІПСА, National technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

THE GROWING COMPLEXITY OF ECONOMIC CRISES

Світова економіка — це неймовірно складна динамічна система, на яку впливають мільйони і мільйони різних факторів, взаємозв'язок яких є дуже різним, а тому ми не можемо стовідсотково знати, як одна маленька подія вплине на стан речей у цілому світі(той самий ефект метелика в хаотичних системах, коли "Помах крил метелика в Бразилії може викликати торнадо в Техасі" [1]). Через таку складність постійний економічний ріст не є можливим, а тому економічні кризи є явищем неминучим. Вплив кожної з економічних криз минулого століття на стан речей у світі(як з економічної точки зору, так і з соціальної) був абсолютно різний: від ситуацій, коли чверть населення величезної країни залишалася безробітною і ця країна більше 10 років намагалася подолати цю кризову ситуацію з впровадженням реформ та важливих змін у політиці самої держави до тих, які закінчилися більш-менш швидко і "безболісно". Але при цьому можна помітити, що структурна складність кожної великої економічної кризи, що переживає людство, є більшою, ніж складність минулих криз. Однозначної відповіді на питання "Чому відбувається саме так?" нема, але все ж можна виділити декілька основних причин: по-перше, світ та стан речей у ньому стає все більш складним, адже зростає абсолютно все: населення, його потреби, технічний прогрес і багато всього іншого. По-друге, так чи інакше, але кожна економічна рецесія стає певним уроком для людства, ми виносимо з неї певні знання і досвід, що допомагає нам розвиватися та уникати помилок, які ми допускали раніше.

У статті розглянуто найбільші світові економічні кризи — Велика Депресія 1930-х років, енергетична криза 1970-х років та економічна криза кінця 2000-х років, що слідувала за фінансовою кризою 2008 року; також розглянуто певні пункти стосовно рецесії 1990-х років [2]. По кожній з криз особливо важливо поглянути на її причини, способи виходу з неї, порівняти кризи за статистичними даними та побачити, які нові напрями розвитку економіки (а особливо макроекономіки) дала кожна з них. Також дуже цікаво розглянути розвиток економічної науки під час або після криз, провести певні паралелі між тим, що відбувалося в світі і як на це "реагувала" економічна наука.

The world economy is an incredibly complex dynamic system, influenced by millions and millions of different factors, the relationship of which is very different, and therefore we can not know one hundred percent how one small event will affect the state of the world (the same butterfly effect in chaotic systems, when "The flutter of butterfly wings in Brazil can cause a tornado in Texas" [1]). Due to this complexity, sustainable economic growth is not possible, and therefore economic crises are inevitable. The influence of every economic crisis on the world(both from economic and social points of view) differed a lot: from situations, when the quarter of country's population became unemployed and the country were trying to overcome this crisis for a long 10 years by means of reforms and severe government changes, to

those situations, that ended soon and without severe losses. It can be seen that the complexity of every major economic crisis that humanity is experiencing is greater than the complexity of past crises. There is no unambiguous answer to the question "Why is this happening?", But there are several main reasons: first, the world and the state of affairs in it is becoming more complex, because everything is growing: the population, its needs, technological progress and much more. Secondly, one way or another, but every economic recession becomes a lesson for humanity, we learn from it certain knowledge and experience that helps us to develop and avoid the mistakes we made before.

The article examines the world's largest economic crises — the Great Depression of the 1930s, the energy crisis of the 1970s and the economic crisis of the late 2000s, which followed the financial crisis of 2008; we will also consider certain points regarding the recession of the 1990s [2]. For each of the crises, it will be especially interesting for us to look at its causes, ways out of it, compare crises according to statistics and see what new directions of economic development (especially macroeconomics) each of them has given. It is also very interesting to observe, how economic science developed in the periods of crisis, which ideas were dominating then and find consequences between events in the world and some important break-throughs in the economics.

Ключові слова: економічна криза, Велика Депресія, енергетична криза, фінансова криза.
Key words: economic crisis, Great Depression, energy crisis, financial crisis.

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних кризових умовах все більшої актуальності набуває вивчення однієї з основних прикладних проблем в економіці країни, а саме дослідження джерел виникнення та пошук шляхів подолання кризових явищ і зменшення масштабів їх наслідків. Прояви кризи в конкурентних економічних системах стають довготривалими, важкопередбачуваними і, як правило, загальносистемними за масштабами охоплення. В умовах сучасної економічної кризи держава не має права відмовлятися від активної антикризової політики, що спирається на апробовані в розвинутих країнах засоби [3]. Сьогодення економіки України доводить неадекватність антикризового управління як на рівні підприємств, так і на рівні країни загалом: велика кількість підприємств перебуває в стані кризи, експортоорієнтовані галузі почали занепадати, вітчизняні підприємства та інші галузі економіки держави не в змозі працювати стабільно без використання інструментів антикризового управління. У сучасній науковій літературі триває полеміка щодо визначення сутності та природи криз у розвитку соціально-економічної системи. Існувала точка зору, що кризи є характерною рисою капіталістичного способу виробництва і повинні бути відсутні за соціалістичного ладу [4].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблематики кризових явищ, їх причин і наслідків в економіці присвятили свої праці видатні вітчизняні та зарубіжні науковці, як-от: А.М. Ткаченко, Л. Бартон, В.Г. Сибіряков, В.Н. Крутько, О.Д. Чернявський, І.В. Дацюк, С. Брю, А. Крутик, П.С. Грін, О.І. Галушко, К. Макконел, О.П. Єлець, В.Є. Лан-

кіна, Г.П. Іванов, В.О. Василенко, М. Джон Кейнс, Т. Гренц, Ю. Розенталь, Б. Піджненбург, А.М. Штангрет, В.Н. Крутько, Р. Хіт, С. Фішер та інші. Попри підвищену увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників до науково-практичних проблем виникнення та наслідків економічних криз, переважна більшість наукових думок залишається дискусійними та потребує подальших досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Велика Депресія 1929—1939 років — це економічна криза, що залишила величезний слід в історії, одна з тих подій, що стала визначною для бурхливого 20-го ст. І хоча говорять про неї найчастіше в контексті США, ця криза вплинула на неймовірно велику кількість тогочасних країн і принесла дуже багато змін у світ, що починав потроху відходити від Першої Світової війни. На прикладі США можна дуже добре побачити, що відбулося, адже в країні, де економіка зростала досить швидко у 1920 році [5], спад, що призвів до падіння ВВП на приблизно 30% [6] та ріст рівня безробіття на 20% [7], не очікував ніхто.

Криза почалася в США в 1929 році з різкого краху на біржі: досить відома історія про те, як у так званий "чорний четвер" біржі в США дуже різко впали, за день були продані більше 12 млн акцій, а капіталізація впала на 9 млрд доларів США [9]. Цей біржовий крах до сих пір не є поясненим, але кажучи про нього, варто пам'ятати, що після Першої Світової війни економіка США невпинно зростала [5], був так званий спекулятивний бум і утворилася "економічна бульбашка", коли справжня ціна акти- ва суттєво відрізнялася від його справедливої вартості [5]. Водночас багато інвесторів купляли акції, беручи кредити в банках і розрахову-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика економічних параметрів США та Великобританії в період 1929—1938 рр.

БРИТАНІЯ				
Рік	Реальний ВВП	Дефлятор ВВП	Рівень безробіття, %	Ціни на біржі
1929	100.0	100.0	8.0	100.0
1930	99.9	99.6	12.3	80.5
1931	94.4	97.2	16.4	62.8
1932	95.1	93.7	17.0	60.2
1933	96.0	92.5	15.4	74.3
1934	102.8	91.7	12.9	90.3
1935	106.6	92.6	12.0	100.0
1936	109.9	93.1	10.2	115.9
1937	114.7	96.6	8.5	108.0
1938	118.2	99.3	10.1	88.5
США				
Рік	Реальний ВВП	Дефлятор ВВП	Рівень безробіття, %	Ціни на біржі
1929	100.0	100.0	2.9	100.0
1930	91.4	96.4	8.9	69.4
1931	85.7	86.3	15.6	35.8
1932	74.4	76.2	22.9	30.8
1933	73.4	74.2	20.9	46.2
1934	81.3	78.4	16.2	45.8
1935	88.6	79.9	14.4	63.1
1936	100.0	80.7	10.0	79.8
1937	105.3	84.1	9.2	50.5
1938	101.6	81.7	12.5	61.7

Джерело: [14].

ючи повернути їх, коли ціна на куплений ними актив виросте. Але ціни не могли рости постійно і відбувся спад цін [9], який для нас зараз здається досить очікуваним, але на той момент викликав паніку й значно погіршив ситуацію. Ми знаємо, що економіка США в 20-ті роки було слабо державно регульована [10] і вважають, що це було однією з причин кризи: кількість вироблених товарів значно перевищувала кількість товарів, які економіка могла спожити або продати [5].

Досить цікавою була ситуація й в Європі в той час, адже у 20-ті роки більшість країн намагалася повернутися до так званого "золотого стандарту", який був чинним до Першої Світової війни. Для багатьох країн цей перехід був складним і тому такі країни, як Великобританія та Німеччина були досить сильно залежними від американських кредитів [11]. Саме через це криза, що почалася в США, так швидко розповсюдилася на весь світ. Цей же золотий запас призвів до того, що золото "перетікало" до США і Франції, що спричиняло дефляцію в цих країн [8]. Цікавим є також те, що є певна емпірична залежність між тим, коли країна відмовилася від золотого стандарту, та складністю економічної кризи в цій країні: держави, що раніше відмовилися від золотого стандарту, постраждали набагато менше [12].

Таблиця 2. Зміни рівнів промислового виробництва, цін, міжнародної торгівлі та рівня безробіття в США, Великобританії, Франції та Німеччині в період 1929—1933 рр.

	США	Велика Британія	Франція	Німеччина
Промислове виробництво	-46%	-23%	-24%	-41%
Роздрібні ціни	-32%	-33%	-34%	-29%
Іноземна торгівля	-70%	-60%	-54%	-61%
Безробіття	+607%	+129%	+214%	+232%

Джерело: [15].

Статистика по цій кризі є більш ніж шокуючою: сумарний рівень ВВП у світі в 1933 році впав до 16.3% у порівнянні з 1929 роком [13], а сумарний рівень безробіття виріс на майже 23% і досяг рівню 29.8% у 1933 році [13]. Ці ж показники у США та Великобританії мали ось такий вигляд (табл. 2).

Вихід з цієї кризи у різних країн був зовсім різним: ті, що постраждали менше, впоралися куди швидше, а ось країнам типу США, Великобританії чи Німеччини знадобилося до 10 років, щоб подолати цей важкий період [14]. Варто зазначити, що для кожної з цих країн криза стала досить визначною в історичному сенсі подією, що вплинула на ключові фігури політичної арени 1930—1940 років: в 1933 році до влади в США прийшов Франклін Делано

1972	\$3.60
1973	\$4.75
1974	\$9.35
1975	\$12.21

Рис. 1. Ціна за барель нафти (в доларах США) в період з 1972—1975 рр.

Джерело: [21].

Рузвельт [16], у Німеччині — Адольф Гітлер [16], а у Великобританії були суттєві зміни як в уряді [16].

У контексті виходу з кризи цікаво говорити про досвід США, а саме так званий "Новий курс" [17], запропонований та впроваджений президентом Рузвельтом. Це була ціла низка чітко розпланованих та розрахованих заходів, що мали на меті допомогу тим, хто постраждав від кризи найбільше. Ідейним підґрунтям усіх цих заходів була нова економічна система поглядів, сформована Джоном Мейнардом Кейнсом [18], на його ж честь вона отримала назву кейнсіанство. Її основна думка, яка була ключовою для "Нового курсу" Рузвельта, полягала в тому, що держава має регулювати та впливати на попит: збільшувати грошову масу, знижувати процентні ставки, замовляти громадські роботи у компаній та фінансово допомагати їм, наймати безробітних на громадські роботи. І в США 30-х років, разом із низкою інших заходів, як-от: зменшення заробітних плат в державному секторі й армії та відхід від золотого стандарту [17], це спрацювало: як ми

можемо бачити у таблиці 1 показники безробіття стрімко знизилися, а ось ВВП почало потроху рости.

Велика Депресія, що стала дуже яскравою подією першої половини 20-го століття, змусила економістів переосмислити свої погляди, адже для пояснення того, що відбулося, потрібна була нова економічна теорія. З одного боку, ми бачимо появу кейнісанства, яке наголошує на важливості досить жорсткого державного регулювання економіки. Але ж це ще далеко не все: в 1960-ті роки американським вченим Мілтоном Фрідманом були проведені емпіричні дослідження та на їх основі була створена нова економічна течія під назвою монетаризм. Фрідман вважав, що причиною Великої Депресії була банківська криза і неправильна реакція уряду на неї і що саме це перетворило звичайну рецесію на гігантську економічну кризу. Монетаристи вважали, що економіка здатна повністю регулювати себе сама, а задача держави — вчасно на в потрібній кількості "друкувати" гроші, щоб запобігти дефляції та інфляції, яку Фрідман вважав найстрашнішим явищем економіки [19].

Економічна криза 1929—1939 років була такою складною, передусім, через те, що це була криза нового характеру, яка кидала нові виклики та ставила під питання всю економічну теорію, що була розроблена до цього. Уряди не завжди розуміли, як впоратися з кризою, бо не мали релевантних історичних прикладів; вони були такими собі першопроходцями, які пробували, помилялися й вчилися на своїх помилках. Саме тому Велика Депресія така важлива: це колосальний досвід, який підняв ба-

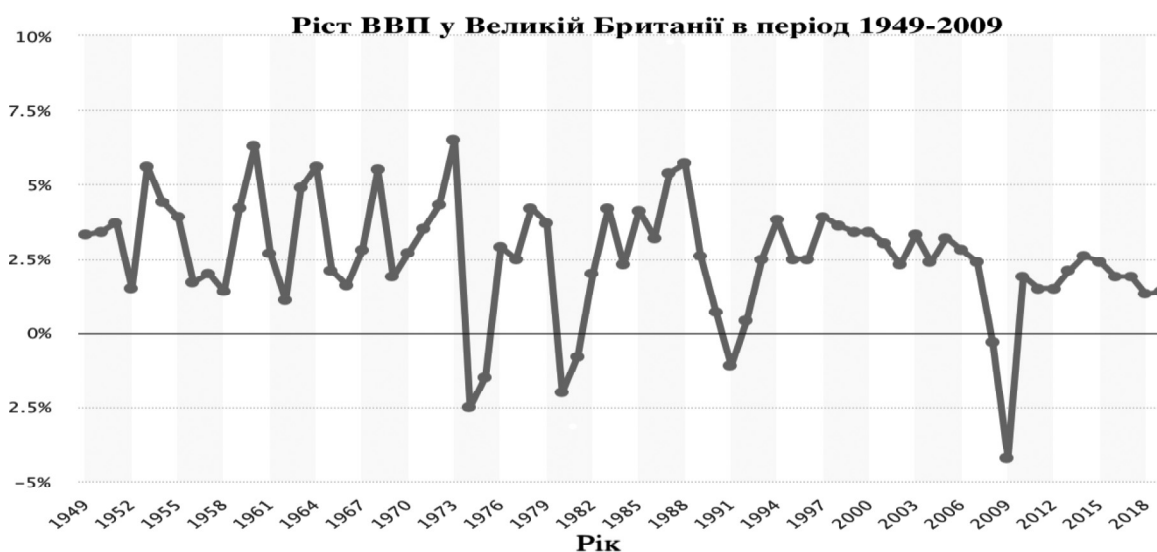

Рис. 2. Ріст ВВП в Великій Британії в період 1949—2009 рр.

Джерело: [24].

гато нових питань і змусив шукати відповіді на них.

Енергетична криза 1970-х років, в рамках якої виділяють економічну рецесію 1973—1975 років [2], була світовою економічною кризою, яка й близько не рівняється з Великою Депресією за складністю для звичайного населення. Вона була спровокована низкою політичних факторів, коли після втручання країн Європи та США в війну в Ізраїлі в 1973 році, країни ОПЕК оголосили ембарго на продаж нафти в Канаду, Велику Британію, США, Японію та Нідерланди, що діяло до 1974 року [20]. Очевидно, що це призвело до різкого зменшення кількості наявної нафти в країні та підвищення ціни на неї: на рисунку 1 ми бачимо, як різко підскочили ціни за барель нафти, майже вдвічі за рік (1973—1974).

Різде підвищення цін на нафту значно вплинуло на країни, які сильно залежали від імпортованої нафти: Великобританія, США, Франція, Швеція, Японія та ще низка країн Європи. До прикладу, в Швеції галузь суднобудування, що була другою у світі, скоротилася на 25% і отримала збитків на 3 мільйони крон. А скорочення цієї галузі промисловості потягло за собою скорочення сталелитійної та інших галузей [22].

Є досить зрозумілим, чому криза найбільше вдарила по тим країнам, чия економіка й без того була в якомусь хиткому стані чи переживала певні зміни. Саме тому досить цікаво розглянути приклад Великої Британії в цей момент, в якій, згідно з даними Національного бюро статистики, рівень ВВП за період кризи падав щорічно на показник, що доходив до 3.9% [23] (нижчим цей показник після періоду 1970-х років був лише в 2009 році).

У період 1970—1973 років у країні було помітне досить різке зростання ВВП (рис. 2). Але водночас ми бачимо ріст інфляції в країні.

Наприкінці 60-х почав спад економіки, почало рости безробіття, а ріст ВВП потроху зменшувався [23]. Слідуючи ідеям кейнсіанської теорії, уряд на чолі з Едвардом Хітом спробував стимулювати економіку, знизивши податки та підвищуючи бюджетні витрати на медицину, освіту і добробут людей (це був також політичний крок, адже очевидно це допомогло торі перемогти на виборах) [25]. Отже, був короткочасний економічний ріст, але він дуже швидко закінчився, а ось стан речей лише погіршився, адже країна мала неймовірну інфляцію, борги, а тому була змушена піти на так зване "замороження зарплат" (щоб призупинити інфляцію), коли під час обезцінення фунта

Таблиця 3. Рівень безробіття, приріст ВВП та інфляція в 1969—1977 рр.

Рік	Рівень безробіття, %	Приріст ВВП, %	Інфляція, %
1969	3.5	3.1	6.2
1970	6.1	0.2	5.6
1971	6.0	3.3	3.3
1972	5.2	5.3	3.4
1973	4.9	5.6	8.7
1974	7.2	-0.5	12.3
1975	8.2	-0.2	6.9
1976	7.8	5.4	4.9
1977	6.4	4.6	6.7

Джерело: [27].

стерлінгів, зарплати робітників залишалися такими ж [26]. Це викликало невдоволення профспілок, зарплати все ж підняли, але рівень життя британців погіршився і наприкінці 70-х влада в Британії змінилася, а уряд очолила Маргарет Тетчер [25]. Треба також згадати той факт, що в країні в 70-ті роки почалося масове використання кредитних карток та кредитних коштів і воно було дещо неконтрольоване, що також негативно впливало на стан речей [25]. Така ситуація в Британії показала, що кейнсіанство "працює" далеко не завжди, а макро-економічну теорію треба розвивати й змінювати.

Економічна ситуація США в той час також була досить складною і впливала на неї не лише нафтова криза. Там ми бачимо явище, яке пізніше назвали стагфляцією. Це період, коли одночасно майже відсутній ріст ВВП, високий рівень безробіття та високий рівень інфляції [27]. Ця ситуація є досить неприродною з точки зору кейнсіанства, згідно з яким високе безробіття і висока інфляція одночасно неможливі (крива Філіпса [28]). Економісти вважають, що стагфляцію можуть викликати цінові шоки на сировину або дії уряду, пов'язані з грошовою політикою [27]. В принципі, обидва ці фактори ми бачимо в США 1970-х років. Уряд спровокував стагфляцію серією реформ, запропонованою президентом Річардом Ніксоном, яку пізніше назвали "Ніксоновським шоком" і вона була спрямована на покращення торгового балансу країни, зниження рівня безробіття та уповільнення темпів інфляції [27]. Основними пунктами цих реформ були наступні:

1. "Замороження" всіх цін та заробітних плат на 90 днів.
2. 10% податок на імпортні товари.
3. Відмова від зв'язку долара і золота.

Перший пункт викликав прямо протилежний ефект від очікуваного — він мав призупинити інфляцію, а натомість роботодавці, які не

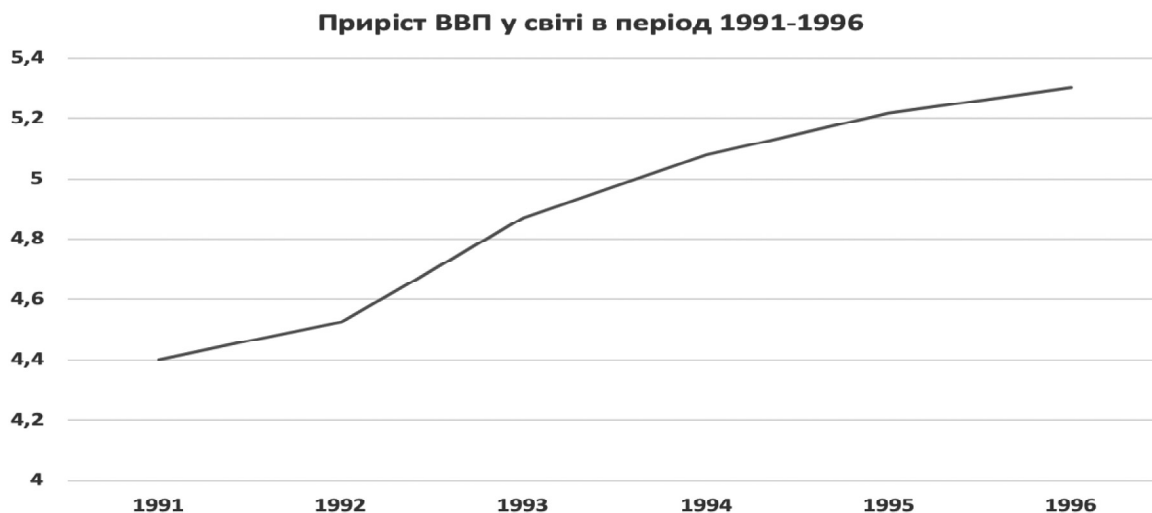

Рис. 3. Щорічний приріст ВВП у відсотка у світі у період 1989—1996 рр.

Джерело: [33].

могли змінити ціни на товар або заробітні плати, змушені були звільняти працівників. 10% податок на імпорту мав знизити рівень імпортованих товарів, але він лише підняв на них ціну. Це також загнало у глухий кут підприємців, які якось залежали від імпортованих товарів, і єдиний можливий вихід для них був звільнення працівників. Також користуючись пунктом 3, у США було фактично надруковано забагато грошей, які фактично стали так званими "фіатними", бо вони не були підкріплені золотом чи іншим дорогоцінним металом. Це призвело до інфляції в рази [27]. Маємо таку статистику по рівню безробіття, ВВП та інфляції на період 1969—1977 років (табл. 3).

Ця економічна криза в США наочно пояснила, чому не можна просто так брати і друкувати більше грошей, а також вивела наперед теорію монетаризму, згідно з якою грошей в економіці має бути рівно стільки, скільки потрібно, а не більше чи менше, а намагання штучно "вкинути" більше грошей в економіку не будуть мати довготривалого ефекту. І хоча ідеї реформ Ніксона звучали дуже логічно на папері в той момент, їх реальні наслідки виявилися протилежними.

Криза 1970-х років не була такою тяжкою для звичайних людей, як Велика Депресія. Але зі структурної точки зору вона не була легшою, адже тут було задіяно куди більше факторів:

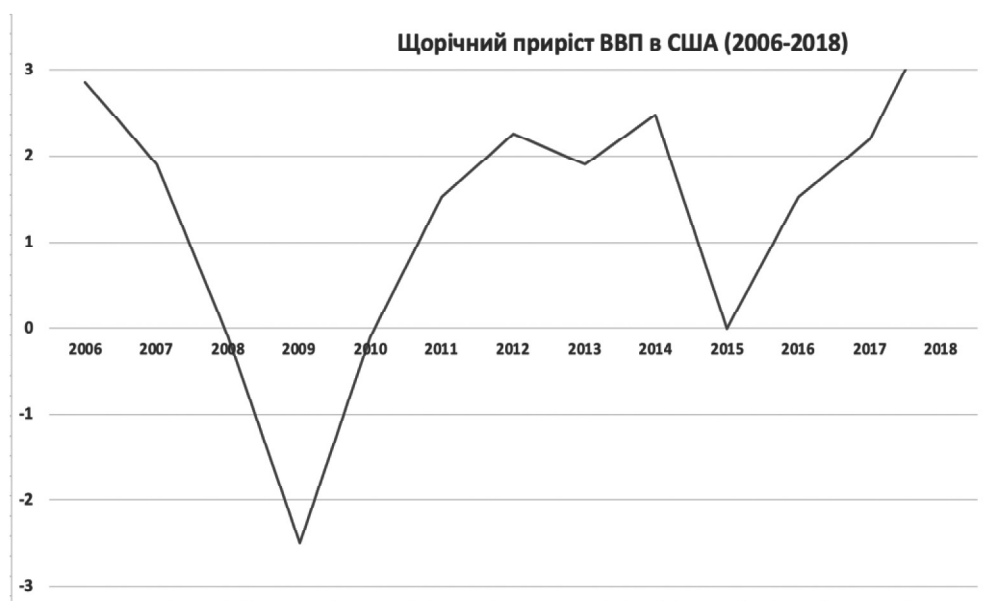

Рис. 4. Приріст ВВП США у відсотках в період 2006—2018 рр.

Джерело: [38].

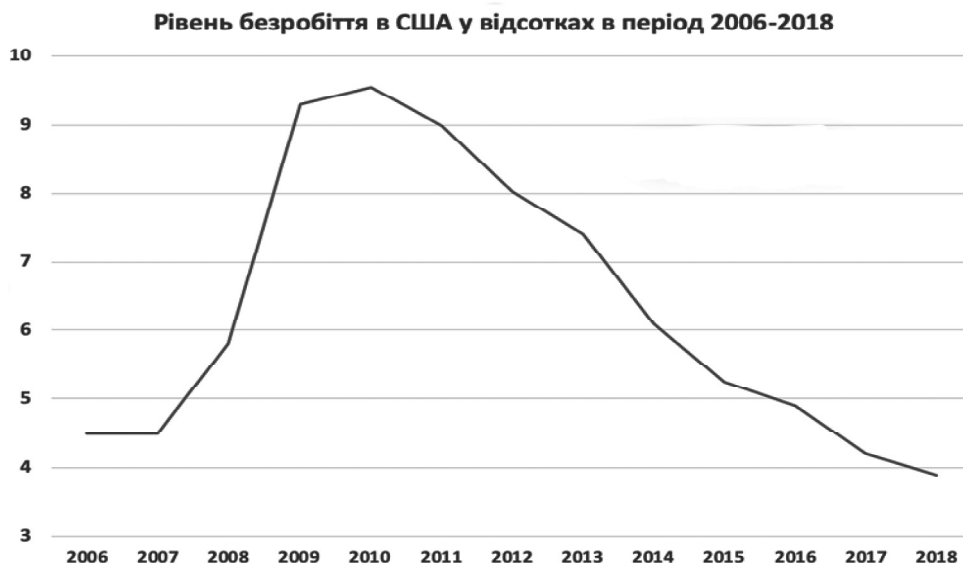

Рис. 5. Рівень безробіття серед економічно активного населення США у відсотках у період 2006—2018 рр.

Джерело: [40].

профспілки, ціни на нафту відіграли колосальну роль, міжнародна торгівля мала більше значення ніж у 1930-х роках. А те, що уряди вже не допустили ті жахаючі показники в 25% безробіття і падіння ВВП на 20—25% [9] скоріше свідчить про те, що на досвіді Великої Депресії ми навчилися багатьом речам та вдосконалили наше розуміння економіки в цілому. І енергетична криза так само стала поштовхом для розвитку цієї науки, спростуванням одних теорій і появи інших.

Рецесія початку 1990-х років. Економічна криза початку 1990-х років у різних країнах відбулася зовсім по-різному, а тому розглядати її можна з різних сторін. Так, до прикладу, США та Канада подолали кризу досить швидко, Великобританія взагалі майже не постраждала, а ось країни, що отримали незалежність після розпаду Радянського Союзу, навпаки переживали цю кризу досить тяжко і виходили з неї багато-багато років [29]. Якщо казати про загальні події, які сколихнули економіку в той час, то напевно варто згадати, що в 1990 році відбувся різкий скачок цін на нафту (з 15 доларів за барель в липні до 36 доларів в жовтні [29]) через вторгнення Іраку в Кувейт [31]. А як ми вже бачили, ціни на нафту здатні досить серйозно впливати на економіку. Також деякі кажуть про зв'язок кризи з обвалом на фондових ринках 1987 року (знаний як Чорний понеділок) [32], у США економічну кризу пов'язують з банківською кризою (так званий "savings and loans crisis").

Тепер розглянемо статистику по зростанню ВВП у світі (рис. 3) і можемо побачити, що світ більш-менш швидко повернувся до нормальних показників, хоча в кожній країні, знову ж таки, все відбувалося зовсім по-різному.

Світова економічна криза. Почнемо з того, що ця тема є дуже складною і охопити її в рамках цієї роботи буде доволі складно, а тому обмежимося, перш за все, розглядом статистичних даних та факторів, що відігравали важливу роль, а також порівняємо з тими кризами 20-го ст., які були розглянуті нами раніше.

Світова економічна криза кінця 2000-х почалася з іпотечної кризи в США в 2007 році [33], втрати від якої в квітні 2008 року оцінювалися МВФ у 1 триліон доларів [34]. Іпотечна криза похитнула ринки, ділова активність впала, а це потягло за собою фінансову кризу в США, що переросла в світову економічну кризу [33]. Про причини можна говорити дуже довго та багато, навіть серед вчених не має одностайної думки, чому відбулося саме так, але серед основних причин іпотечної кризи виділяють випуск іпотечних продуктів з великим рівнем ризику, неспроможність власників житла виплачувати іпотечні кредити (через зміну процентної ставки в кредитах з плаваючою процентною ставкою), надлишкове будівництво в період буму початку 2000-х, неадекватне державне регулювання і багато інших причин [35]. Навіть на етапі розгляду лише однієї, початкової ланки економічної кризи, причому в одній країні, ми бачимо дуже багато різних факторів, складних і пов'язаних один з одним; це саме по собі свід-

чить про зростаючу складність криз, адже у Великій Депресії були кредити, був спекулятивний бум, але не була усіх цих складних іпотечних кредитів з плаваючою процентною ставкою, не було тіньової банківської системи і ще багато всього іншого. Навіть розбиратися і розуміти всі ці речі вже набагато складніше.

У принципі, ми знаємо, що живемо в світі, в якому всі або майже всі країни пов'язані між собою, а тому те, що серйозна криза в одній країні, похитнула економіки всіх інших країн — досить очікуваний ефект. Питання ще й в тому, що економіки всіх цих країн не були готові й зовсім не очікували кризи, а тому одразу ж стало видно всі слабкі місця фінансових систем.

Приріст ВВП у 2009 році у багатьох країнах був від'ємним, а ось загальний приріст ВВП у світі в цей же рік був -1,69% [37]. Це був пік кризи. Водночас рівень безробіття піднявся до позначки 6,03% [39] і він до сьогоднішнього дня не опустився до рівня 2008 року [39], тож вплив цієї кризи ми відчуваємо й досі.

Для порівняння цієї кризи з іншими розглянемо статистику по США за 2008—2010 роки.

Як бачимо на рисунках 4, 5 у 2009 році помітне різке підвищення рівня безробіття (до більш ніж 9%) та від'ємний приріст ВВП у розмірі -2,5%. Дійсно, таких показників по ВВП ми не бачили з часів Великої Депресії, а ось безробіття біля 9% було під час енергетичної кризи 1970-х. Саме тому світову економічну кризу кінця 2000-х порівнювали та продовжують порівнювати з Великою Депресією. Але це навряд чи була друга Велика Депресія. Ця криза за кількістю параметрів та впливаючих факторів була в рази складнішою, але й ми були краще підготовлені. Як пам'ятаємо, в 1930 році уряд США просто мовчки спостерігав, за тим, як руйнується фінансова система, банківська система та економіка. В 2007—2008 роках одразу ж були прийняті певні заходи, щоб пом'якшити удар кризи [41]. Так, не всі ці заходи були вдалі, уряди багатьох країн до сих пір критикують за це і кажуть, що кризи можна було уникнути, якщо б ми зробили інакше, але з ретроспективної точки зору завжди все здається набагато простішим, а правильне рішення здається очевидним. Ще однією колосальною різницею між світовою економічною кризою та Великою Депресією є те, що на момент 2008 року ми мали резервні фонди, як певну подушку, яка так чи інакше, але все ж таки пом'якшила удар [41]. У 1930 році цього не було взагалі, а звідти і голод, і кожен четвертий безробітний, і спад економіки на 30%.

Як і Велика Депресія, криза 2008 року дала нам повчальний урок, показала наші слабкі

місця і змусила нас далі розвивати науку, щоб бути в змозі протистояти таким викликам.

ВИСНОВКИ

Кризи є явищем неминучим, а тому їх треба досліджувати та бути готовими до них. І навіть провівши огляд економічних криз, ми побачили, що вони дійсно стають набагато складнішими зі структурної точки зору, а знайти з кризи вихід, що буде оптимальним, стає дедалі важче. Але й людство вже набагато швидше та результативніше реагує на кризи — від'ємний приріст ВВП під час кризи ми бачимо набагато рідше, як і безробіття вище 10%. Будь-яка боротьба з кризою чи намагання її уникнути здійснюється спільними зусиллями науковців-економістів та урядовців.

Література:

1. Butterfly effect. Grammarist: веб-сайт. URL: <https://grammarist.com/phrase/butterfly-effect/> (дата звернення: 04.11.2020).
2. List of Economic Crisis Since 1900 — 2015. Caproasia: веб-сайт. URL: <https://www.caproasia.com/2016/04/12/economic-crisis-since-1900-2015/> (дата звернення: 04.11.2020).
3. Демчук Н.І. Циклічність та негативні наслідки фінансово-економічної кризи в Україні. Ефективна економіка. 2009. Вип. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 04.11.2020).
4. Короткова Э.М. Антикризисное управление: учебник. Москва. ИНФРА-М, 2009. 620 с.
5. 1920s Economy What Made the Twenties Roar. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/roaring-twenties-4060511> (дата звернення: 04.11.2020).
6. GDP and Other Major NIPA Series, 1929—2012:II: веб-сайт. URL: https://apps.bea.gov/scb/pdf/2012/08%20August/0812%20gdp-other%20nipa_series.pdf (дата звернення: 04.11.2020).
7. United States Unemployment Rate. Info-please: веб-сайт. URL: <https://www.infoplease.com/business-finance/labor-and-employment/united-states-unemployment-rate> (дата звернення: 04.11.2020).
8. Great Depression By Gene Smiley. Econlib: веб-сайт. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/GreatDepression.html> (дата звернення: 04.11.2020).
9. Stock Market Crash of October 1929. Social Welfare History Project: веб-сайт. URL: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/eras/great-depression/beginning-of-great-depression-stock-market-crash-of-october-1929/> (дата звернення: 04.11.2020).

10. Crafts N. Lessons from the 1930s Great Depression: періодичне видання. Oxford Review of Economic Policy. Vol. 26. Number 3. 2010. Pp. 285—317.

11. How Did the Gold Standard Contribute to the Great Depression? The History: веб-сайт. URL: <https://www.history.com/news/how-did-the-gold-standard-contribute-to-the-great-depression> (дата звернення: 04.11.2020).

12. International depression: веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/File:International_depression.png (дата звернення: 04.11.2020).

13. Great Depression By Gene Smiley. Britannica: веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/event/Great-Depression> (дата звернення: 04.11.2020).

14. The UK economy in the 1930s. Economicshelp. URL: <https://www.economicshelp.org/blog/7483/economics/the-uk-economy-in-the-1930s/> (дата звернення: 04.11.2020).

15. Blum J., Cameron R., Barnes T. The European world: a history, Boston, 1970. 885 с.

16. World Events. Living History Farm: веб-сайт. URL: https://livinghistoryfarm.org/farminginthe30s/worldevents_01.html (дата звернення: 04.11.2020).

17. New Deal Summary, Programs, Policies, and Its Success. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/fdr-and-the-new-deal-programs-timeline-did-it-work-3305598> (дата звернення: 04.11.2020).

18. Keynesian Economics Theory. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/keynesian-economics-theory-definition-4159776> (дата звернення: 04.11.2020).

19. Friedman M., Schwartz A. The Great Contraction: монографія. Princeton: Princeton University Press, 1933. 279 с.

20. Oil crisis of the 1970s. Energy Education: веб-сайт. URL: https://energyeducation.ca/encyclopedia/Oil_crisis_of_the_1970s#cite_note-3 (дата звернення: 04.11.2020).

21. Historical Crude Oil Prices. Inflation Data: веб-сайт. URL: <https://inflationdata.com/articles/inflation-adjusted-prices/historical-crude-oil-prices-table/> (дата звернення: 04.11.2020).

22. How an oil shortage in the 1970s shaped today's economic policy. Marketplace: веб-сайт. URL: <https://www.marketplace.org/2016/05/31/how-oil-shortage-1970s-shaped-todays-economic-policy/> (дата звернення: 04.11.2020).

23. Research and statistics. The government of the UK: веб-сайт. URL: https://www.gov.uk/search/research-and-statistics?content_store_

document_type=upcoming_statistics (дата звернення: 04.11.2020).

24. The Economy of the 1970s: веб-сайт. URL: <https://econ.economicshelp.org/2010/02/economy-of-1970s.html> (дата звернення: 04.11.2020).

25. Why does the 1970s get painted as such a bad decade? BBC: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/news/magazine-17703483> (дата звернення: 04.11.2020).

26. A Return to Barber's Boom? The Back Bench: веб-сайт. URL: <http://thebackbencher.co.uk/return-barbers-boom/> (дата звернення: 04.11.2020).

27. Stagflation and Its Causes. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/what-is-stagflation-3305964/> (дата звернення: 04.11.2020).

28. Phillips Curve. Econlib: веб-сайт. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/Phillips-Curve.html> (дата звернення: 04.11.2020).

29. Unemployment Rate by Year Since 1929 Compared to Inflation and GDP. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/unemployment-rate-by-year-3305506> (дата звернення: 04.11.2020).

30. PETROLEUM & OTHER LIQUIDS: веб-сайт. URL: <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=RBRT&f=M> (дата звернення: 04.11.2020).

31. The Recession of the Early 1990s. The Study: веб-сайт. URL: <https://study.com/academy/lesson/the-recession-of-the-early-1990s.html> (дата звернення: 04.11.2020).

32. Black Monday in 1929, 1987, 2015, and 2020. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/what-is-black-monday-in-1987-1929-and-2015-3305818> (дата звернення: 04.11.2020).

33. Subprime Mortgage Crisis, Its Timeline and Effect. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/subprime-mortgage-crisis-effect-and-timeline-3305745> (дата звернення: 04.11.2020).

34. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (дата звернення: 04.11.2020).

35. IMF says worldwide losses stemming from the US subprime mortgage crisis could run to \$945 billion. FinFacts: веб-сайт. URL: http://www.finfacts.com/irishfinancenews/article_1013133.shtml (дата звернення: 04.11.2020).

36. Jeff Holt. Summary of the Primary Cause of the Housing Bubble: The Journal of Business Inquiry. 2009. 8. 1. 120—129.

37. Economic Growth. Our World in data: веб-сайт. URL: <https://ourworldindata.org/economic-growth#all-charts-preview>. (дата звернення: 04.11.2020).

38. GDP growth. Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?end=2018&start=2006> (дата звернення: 04.11.2020).

39. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (дата звернення: 04.11.2020).

40. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) — United States. Data World Bank: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=US> (дата звернення: 04.11.2020).

41. 2008 Financial Crisis Causes, Costs, and Whether It Could Happen Again. The Balance: веб-сайт. URL: <https://www.thebalance.com/2008-financial-crisis-3305679> (дата звернення: 04.11.2020).

References:

1. Grammarist (2020), "Butterfly effect", available at: <https://grammarist.com/phrase/butterfly-effect/> (Accessed 04 Nov 2020).

2. Caproasia (2016), "List of Economic Crisis Since 1900—2015", available at: <https://www.caproasia.com/2016/04/12/economic-crisis-since-1900-2015/> (Accessed 04 Nov 2020).

3. Demchuk, N.I (2009), "Cyclicity and negative consequences of the financial and economic crisis in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 04 Nov 2020).

4. Korotkova, E.M. (2009), *Antykryzysnoe upravlenye* [Anti-crisis management], YNFRA-M, Moscow, Russia.

5. The Balance (2020), available at: 1920s Economy What Made the Twenties Roar <https://www.thebalance.com/roaring-twenties-4060511> (Accessed 04 Nov 2020).

6. Bureau of Economic Analysis (BEA) (2012), "GDP and Other Major NIPA Series, 1929-2012", available at: https://apps.bea.gov/scb/pdf/2012/08%20August/0812%20gdp-other%20nipa_series.pdf (Accessed 04 Nov 2020).

7. Infoplease (2020), "United States Unemployment Rate", available at: <https://www.infoplease.com/business-finance/labor-and-employment/united-states-unemployment-rate> (Accessed 04 Nov 2020).

8. Econlib (2020), "Great Depression By Gene Smiley", available at: <https://www.econlib.org/>

<library/Enc/GreatDepression.html> (Accessed 04 Nov 2020).

9. Social Welfare History Project (2020), "Stock Market Crash of October 1929", available at: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/eras/great-depression/beginning-of-great-depression-stock-market-crash-of-october-1929/> (Accessed 04 Nov 2020).

10. Crafts, N. (2010), "Lessons from the 1930s Great Depression", *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 26, No. 3, pp. 285—317.

11. The History (2020), "How Did the Gold Standard Contribute to the Great Depression?", available at: <https://www.history.com/news/how-did-the-gold-standard-contribute-to-the-great-depression> (Accessed 04 Nov 2020).

12. wikipedia (2020), "International depression", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/File:International_depression.png (Accessed 04 Nov 2020).

13. Britannica (2020), "Great Depression By Gene Smiley", available at: <https://www.britannica.com/event/Great-Depression> (Accessed 04 Nov 2020).

14. Economicshelp (2017), "The UK economy in the 1930s.", available at: <https://www.economicshelp.org/blog/7483/economics/the-uk-economy-in-the-1930s/> (Accessed 04 Nov 2020).

15. Blum, J. Cameron, R. and Barnes, T. (1970), *The European world: a history*, Boston, USA.

16. Living History Farm (2020), "World Events", available at: https://livinghistoryfarm.org/farminginthe30s/worldevents_01.html (Accessed 04 Nov 2020).

17. The Balance (2020), "New Deal Summary, Programs, Policies, and Its Success", available at: <https://www.thebalance.com/fdr-and-the-new-deal-programs-timeline-did-it-work-3305598> (Accessed 04 Nov 2020).

18. The Balance (2020), "Keynesian Economics Theory", available at: <https://www.thebalance.com/keynesian-economics-theory-definition-4159776> (Accessed 04 Nov 2020).

19. Friedman, M. and Schwartz, A. (1933), *The Great Contraction*, Princeton University Press, Princeton, USA.

20. Energy Education (2020), "Oil crisis of the 1970s.", available at: https://energyeducation.ca/encyclopedia/Oil_crisis_of_the_1970s#cite_note-3 (Accessed 04 Nov 2020).

21. Inflation Data (2020), "Historical Crude Oil Prices", available at: <https://inflationdata.com/articles/inflation-adjusted-prices/historical-crude-oil-prices-table/> (Accessed 04 Nov 2020).

22. Marketplace (2016), "How an oil shortage in the 1970s shaped today's economic policy",

available at: <https://www.marketplace.org/2016/05/31/how-oil-shortage-1970s-shaped-todays-economic-policy/> (Accessed 04 Nov 2020).

23. The government of the UK (2020), "Research and statistics", available at: https://www.gov.uk/search/research-and-statistics?content_store_document_type=upcoming_statistics (Accessed 04 Nov 2020).

24. Economics Help (2020), "The Economy of the 1970s", available at: <https://econ.economicshelp.org/2010/02/economy-of-1970s.html> (Accessed 04 Nov 2020).

25. BBC (2012), "Why does the 1970s get painted as such a bad decade?", available at: <https://www.bbc.com/news/magazine-17703483> (Accessed 04 Nov 2020).

26. The Back Bencher (2013), "A Return to Barber's Boom?", available at: <http://thebackbencher.co.uk/return-barbers-boom/> (Accessed 04 Nov 2020).

27. The Balance (2020), "Stagflation and Its Causes", available at: <https://www.thebalance.com/what-is-stagflation-3305964/> (Accessed 04 Nov 2020).

28. Econlib (2020), "Phillips Curve", available at: <https://www.econlib.org/library/Enc/PhillipsCurve.html> (Accessed 04 Nov 2020).

29. The Balance (2020), "Unemployment Rate by Year Since 1929 Compared to Inflation and GDP", available at: <https://www.thebalance.com/unemployment-rate-by-year-3305506> (Accessed 04 Nov 2020).

30. EIA (2020), "PETROLEUM & OTHER LIQUIDS", available at: <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=-RBRTE&f=M> (Accessed 04 Nov 2020).

31. The Study (2020), "The Recession of the Early 1990s", available at: <https://study.com/academy/lesson/the-recession-of-the-early-1990s.html> (Accessed 04 Nov 2020).

32. The Balance (2020), "Black Monday in 1929, 1987, 2015, and 2020", available at: <https://www.thebalance.com/what-is-black-monday-in-1929-1987-2015-and-2020-3305818> (Accessed 04 Nov 2020).

33. The Balance (2020), "Subprime Mortgage Crisis, Its Timeline and Effect", available at: <https://www.thebalance.com/subprime-mortgage-crisis-effect-and-timeline-3305745> (Accessed 04 Nov 2020).

34. Data World Bank (2020), "Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (Accessed 04 Nov 2020).

35. FinFacts (2009), "IMF says worldwide losses stemming from the US subprime mortgage crisis

could run to \$945 billion", available at: http://www.finfacts.com/irishfinancenews/article_1013133.shtml (Accessed 04 Nov 2020).

36. Jeff Holt (2009), "Summary of the Primary Cause of the Housing Bubble", The Journal of Business Inquiry, vol. 8, no. 1, pp. 120—129.

37. Our World in data (2020), "Economic Growth", available at: <https://ourworldindata.org/economic-growth#all-charts-preview> (Accessed 04 Nov 2020).

38. Data World Bank (2020), "GDP growth", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&start=2006> (Accessed 04 Nov 2020).

39. Data World Bank (2020), "Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=1996&start=1991> (Accessed 04 Nov 2020).

40. Data World Bank (2020), "Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) — United States", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=US> (Accessed 04 Nov 2020).

41. The Balance (2020), "2008 Financial Crisis Causes, Costs, and Whether It Could Happen Again", available at: <https://www.thebalance.com/2008-financial-crisis-3305679> (Accessed 04 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвитку

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73